

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON

PORTYÁZÓ HARCOK A BIZÁNCI HATÁROKON A X. SZÁZADBAN

A bizánci birodalom kiterjedt határvidékein – mind Anatóliában, mind a Balkánon – ritkán szünetelt a harc. Ha a nyílt, háborús időszakok, hódító hadjáratok nem is voltak mindig soron, a portyázó hadműveletek lényegében állandóak folytak. Ezek során többféle harctevékenységi forma volt jellemző: a portyák, ellenportyák során a terep adottságainak – hegyszorosok, erdőségek, folyóátkelők – kihasználásával lesvetésre, rajtaütésre, kelepcébe csalásra törekedtek. A határvidéken a támadások miatt meg kellett szervezni az őrállomásokat, a figyelőszolgálatot, melyekre a helyi parancsnokoknak kell felügyelniük. Az őrszemeket a terep sajátosságait jól ismerő, jó erőben lévő helybeliek közül választották ki, ők tartották szemmel az utakat, ösvényeket (15 napos váltásokban), melyeken az ellenség mozoghatott. Az ellenség területéről is igyekeztek híreket szerezni kémek, illetve kereskedők révén,¹ mégpedig minél többfelét: a támadók haderejéről, fegyvernemi megoszlásukról, megpróbálták kifürkészni az általuk használni kívánt útvonalakat, célterületeket.² Ha a portyázók bizánci területre törtek, a helyi parancsnokoknak meg kellett szervezni, hogy lovas különítmények járjanak a nyomukban és zaklassák őket, közben pedig össze kellett gyűjteni a thema vagy több thema erőit. Mire az ellenség visszafelé igyekezett, a gyalogságot már a hegyvidéki átjáróhoz csoportosították és elzárták azokat. Ott aztán elbánhattak velük, visszaszerezhették a foglyokat és a rablott zsákmányt.³ Ha a thema csapatai nem tudták feltartóztatni az ellenséget, akkor is követniük őket, figyelemmel kellett kísérni a mozdulatait, a lakosságot pedig erődökbe vagy menedékekbe kellett költöztetni az újukból.⁴

A De velitatione, nagyságuk és időzítésük szerint, háromféle portyát különböztet meg. Az első az egyszerű portya: kisebb lovas csapatok gyors támadása, mely során álta-

¹ A De velitatione bellica 151–153., 163. o. szerint. In *Dennis, George T.*: Three Byzantine Military Treatises. Washington, DC. 1985. 144–239. o., (a továbbiakban: DV). A XI. században élt Kekaumenos is arra hívta fel a figyelmet, hogy a strategos éber legyen, hűséges és ügyes felderítőikkel – chonsarioi – kémlelje ki az ellenség erejét, hadicsleit; felderítők nélkül nem lehet végeznie semmit, illetve hogy 8, 9, 10 vagy több fős felderítő csoportok (synodikoi) menjenek ellenséges területre nyelvet fogni, akiket bőkezűen jutalmazzon meg, ha elvégzik feladatukat. In *Vademecum des byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Hans-Georg Beck.* Graz – Wien – Köln, 1956. 32–33. o. (a továbbiakban: *Kekaumenos*). A De velitatione a kisázsiai határvidék tapasztalatait foglalja össze, Kekaumenos pedig a balkáni végeken élt.

² DV 151–153., 163–165. o.

³ DV 157–153., 165–167. o. *Kekaumenos* 51–52. o. is hasonló eljárást ír le – ha nem lehet szembeszállni az ellenséggel, nem szégyen kitérni előle, kövessék és hátulról vagy oldalról támadják, az ellenség nem mer majd szétbontakozva fosztogatni a vidéken, vagy ha mégis, részenként lehet szétverni őket – így a sereg és a tartomány épségét is megőrizhetik, nyílt csata vállalásával viszont mindkettőt veszélybe sodorják.

⁴ DV 165–167., 169–173., 175–183., 187–189., 211–213., 221–223. o. A kisázsiai határvidék erődítésekben gazdag terület volt, de ezek nem hatalmi központok, hanem a lakosság menedékei voltak: erődített települések (kastro), erődök (phruria), erődített menedékek (kataphygia) és természetes erősségek (ochryomata).

lában éjjel vágatnak, hogy kifosszanak néhány falut. Amint az őrszemek észlelik őket, riasztják a helyi parancsnokokat, akik aztán rajtuk üthetnek, míg szétszóródva rabolnak, vagy visszavonulásra kényszerítik őket.⁵ A másik a nagy, nyári portyázó hadjárat, melyre augusztusban gyűlnek össze az arabok Aleppóban és Antiochia körül. Ilyenkor a strategos már jó előre köteles hírekről gondoskodni felderítők révén vagy éppen az arabok határ menti erődjének parancsnokaival kiépített kapcsolatai révén.⁶ Ezután a támadókat kövessék nyomon és tartsák megfigyelés alatt, portyázó különítményeiket zaklassák vagy rajtaütésekkel semmisítsék meg. A vidéket ürítsék ki, hogy az ellenség ellátása minél nehezebb legyen, menet közben is zaklassák a támadókat, főleg ellátó különítményeiket, táborkijelölőiket, de az egész sereg megtámadására csak akkor vállalkozzanak, amikor a hegyvidéki átjárókon keresztül hazafelé igyekeznek, foglyokkal, zsákmánnyal megterhelve, fáradtan.⁷ A harmadik típus a váratlan, meglepetésszerű támadás, mely elől még nem telepítették ki a lakosságot és a strategos is csak saját kisseré számíthat, mivel a váratlanság miatt a bizánci erők összegyűjtése késik. Ilyenkor, amilyen sietve csak lehet, ürítsék ki az érintett vidéket, a strategos pedig kevés lovasával indítson elterelő támadásokat, hitesse el az arab portyázókkal, hogy csatára készül, így nem tudnak széttrajzani a vidék fosztogatására és ezalatt a lakosságot menedékebe juttathatják.⁸

Ez a fajta hadakozás nyilván nagy terhet rótt a lakosságra,⁹ mely a településszerkezetben is nyomot hagyott – a települések jelentős része vagy erősített volt, vagy hegyvidék közelében, magasabb pontokra koncentrálódott. A X. században a bizánci Leó diakónus is megjegyezte Kappadokia lakóiról, hogy régebben „barlanglakóknak” hívták őket, mivel barlangokban, hasadékokban, üregekben laktak.¹⁰ A mohamedán források is megemlékeznek erről: a szintén a X. század második felében író Ibn Hauqal szerint kevés gazdag városuk van, területük nagyrészt hegyvidék, várak és erődök, barlangtelepülések, sziklába vájt, vagy föld alá épített települések jellemzik.¹¹ Egy szintén kortárs, névtelen perzsa geográfus pedig így ír: „Egykor régen sok város volt Rum-ban, mára azonban kevés maradt belőlük. A vidékek többsége népes és kellemes, és mindegyiknek van egy hatalmas erődítménye a hit harcosainak rajtaütései miatt. Minden faluhoz tartozik egy vár, amelyben a lakosok menedéket keresnek.”¹²

⁵ DV 161–163. o.

⁶ DV 151–153., 163–165. o. *Kekaumenos* 56. o. szerint is hasznos, ha az ellenséges határmenti főnökkel (toparches) ajándékot küldve barátságot szűnlel a strategos, de a területén élő barátok révén ismerje ki szándékait.

⁷ DV 165–167., 169–173., 175–183. o. (követés, figyelés, zaklatás, rajtaütések), 189–191. o. (a táborkijelölők megtámadása), 155–159., 231–233., 235–239. o. (a hegyszorosok, nehéz terep megszállása a támadók útjában és ottani megtámadásuk).

⁸ DV 187–189. o.

⁹ Ennek jele az is, hogy egy X. századi adóügyi érekezés szerint az ellenséges támadások miatt a megművelt földek elnéptelenedhettek. Ilyenkor a földművelés és adózás mielőbbi folytatásának biztosítására a kormányzat teljes adómentességet (sympatheia) biztosított az érintett területre megszabott ideig. L. Brand, *Charles M.: Two Byzantine Treatises on Taxation. Traditio* XXV/1969. 45., 49., 53–54. o.

¹⁰ Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen” und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959, bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonos. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Franz Loretto. Graz – Wien – Köln, 1961. 39. o. (A továbbiakban *Leó diakónus*.)

¹¹ Configuration de la terre (Kitab sürat al-ard). Introduction et traduction avec index par J. H. Kramers et Gaston Wiet. 1. tom. Beyrouth – Paris, 1964. 194–195. o. (A továbbiakban *Ibn Hauqal*.)

¹² Hudüd al-Ālam. The Regions of the World. A Persian Geography 372. A. H. – 982. A. D. Translated and

Az arabok portyáiról maradt fenn muszlim forrás is, amely a támadások időzítése alapján osztályoz: „Azt mondjuk tehát, hogy a végek tapasztalt népének tudomása szerint a legtöbb buzgóságra akkor van szükség, ha úgynevezett tavaszi portyázásra kerül sor, Ayār (május) hó tizedike után kezdődőleg, miután az emberek állataikat a tavaszi legelőre kihajtották, s a lovak jó erőben vannak. E portyázásban harminc napot töltenek, mégpedig az Ayār hátralevő és Hazīrān (június) tíz első napján. Ilyenkor a Rūm országban elegendő füvet találunk, így a lovak mintha második tavaszi legelőre mennének. Azután hazatérnek és huszonöt napig vesztegelnek, mégpedig Hazīrān hátralevő részében és Tammūz (július) öt első napján, míg lovak [ismét] meg nem erősödnek és hátuk kövér nem lesz, mire a nyári portyázásra verődnek össze. A portyázás Tammūz tizedikén veszi kezdetét és visszatérésük idejéig hatvan napon át tart. Ami a téli portyázást illeti [...], mindnyájan azt mondják, hogy ha nem lehet kitérni előle, nem szabad messzire kiterjednie, s az ellenséges földre [sem kell] mélyen benyomulni, mindössze hús napig szabad tartania, hogy a hátán mindenki magával vihesse a lovának szükséges eleséget, és hogy a portyázásnak Sabāt (február) vége felé kell megtörténnie, s a portyázóknak legfőljebb Adār (március) végéig szabad (ellenséges földön) időzniük, ez idő tájt ugyanis az ellenséget bátorság és a lovak dolgában a lehető leggyöngébb állapotban lelik és lábasjóságukat a legnagyobb számban találják. Erre egymással versenyt futva térnek haza és lovaikat tavaszi legelőre hajtják ki.”¹³

A muszlim portyázó seregek több népből tevődtek össze: gyalogságuk főleg dajlamikból állt, akik pajzzsal, lándzsával, bárdal voltak felszerelve. Lovasságuk szintén több nemzetiségű volt, az arabok mellett kurdok, törökök és másféle népek is képviselték magukat. A felszerelés alapján legtöbbször könnyűlovasnak számítottak, de voltak – főleg az elit katonaságnak számító gulámok – akik nehezebb fegyverzettel rendelkeztek. Bölcs Leó szerint gyalogságuk is lovasítva vonult portyára, a lovasok felszerelése fj, kard, lándzsa, pajzs és bárd, illetve páncéling, mellvért, sisak, láb- és karvért volt.¹⁴ Ibn Hauqal szerint Banu Habib kiválóan felszerelte seregét: emberei telivér lovon ültek, páncélingük, mellvértjük, kiváló kardjuk és lándzsájuk volt.¹⁵ A csapatok zömét a X. század közepén a beduinok adták, akik könnyebb felszereléssel rendelkeztek, főleg lándzsát és pajzsot használtak, taktikájukat főleg lovaik gyorsaságára alapozták: gyors támadásaikat hirtelen visszafordulással váltogatták – a csatározás volt az erősségük.¹⁶ A bizánci határ-

explained by Vladimir Minorsky. Oxford, 1937. 157. o. – A magyarra fordított idézetet I. Brown, Peter: Az európai kereszténység kialakulása 200–1000. Fordította Pálosfalvi Tamás. Budapest, 1999. 229. o. További példák még Ibn Hordádehnél (*Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi írók I/1. Szerkesztette Zimonyi István. Budapest, 1997. 111–113. o.) és Masudinál (*Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi írók I/2. Szerkesztette Zimonyi István Budapest, 2000. 216. o.). A bizánci határvidék „kisháborúinak” elemzéséhez jól használható Sir Charles Oman: A History of the Art of War in the Middle Ages. Vol. I. 378–1278. A. D. London, 1991. 200–217. o.; Mark Whittow: The Making of Orthodox Byzantium, 600–1025. London 1996. 175–181. o.; John Haldon: The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era. Stroud, 2001. 89–91. o.

¹³ *Kmoskó* I/1. 165–166. o. A nyári portya arab neve sā’ifah, a téli sātiyah. Haldon, John F. Kennedy-Hugh: The Arab-Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands. *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 1980/19. 113. o.

¹⁴ A magyar honfoglalás kútfői a honfoglalás ezredéves emlékére. Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest 1900. (A továbbiakban: Taktika XVIII.) 60–61. o.

¹⁵ *Ibn Hauqal* 205. o.

¹⁶ McGeer, Eric: Sowing the Dragon’s Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century. Washington D. C., 1995. 233–246. o.; Degener, Gesine: Das Emirat der Banū ‘Uqail. Eine Untersuchung zum Zerfall des ‘abbasidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds. Dissertation. Göttingen, 1987. 148–152. o.

vidéki csapatok felszerelése hasonló volt ellenfeleikéhez: páncéling, pikkely- vagy lemezpáncél, fegyverzetük lándzsa, íj, kard volt.¹⁷

A X. század közepén a portyák az arab–bizánci határvidék hegyi átjáróin keresztül bonyolódtak le: Seleukia themánál a tengerparton, a Taurus-hegység Kilikiával határos szakaszán (Anatolikon, Kappadokia és Lykandos themák), Germanikeia vidékein (Adatta, Kaisun, Danutha, Melitene és Kaludia), továbbá az Eufráteszen túli területeken, melyek Romanopolisig a Chanzeti nevű vidékkel és az ellenséges területekkel határosak.¹⁸

A bizánciak a X. század közepére jelentős sikereket értek az arabokkal szemben a keleti határokon: 934-ben bevették Melitenét, 939-re Arsamosatát, 944-re megnyitották a Bitlis-hágót, 949-ben Theodosiopolis került a kezükre. Ezzel lényegében felszámolták a felső-mezopotámiai végeket, az arab végvidék középső szakaszát.¹⁹ Az arab birodalomban a politikai zavarok miatt a végek lényegében csak magukra számíthattak. Amikor viszont a hamdanida Szaif ad-Daula (Sayf al-Dawla) 944 őszén bevonult Aleppóba, változás történt az erőviszonyokban. 949-re, miután megegyezett az egyiptomi ihszídákkal, a terület addigi névleges uraival, és az ellenálló beduin törzseket is részben leverte, részben megegyezett velük, biztosította uralmát Aleppóban. Így hatalma kiterjedt a Bizánccal szomszédos vidékekre, melyek népe tőle várta helyzete jobbra fordulását. A beduinok jól használhatók voltak a szent háború megújításaként indított portyákban: a végeken újult erővel lángoltak fel a harcok.

Darb al-Kankarūn

Szaif ad-Daula 950. szeptember 1-én tarsosi csapatokkal kiegészített seregével betört a bizánci területre, elérte Tzamandost, majd felégette Siricha és Charsianon külvárosát. Tovább haladva Batn al-Luqān-ban megverte a bizánciakat és sok foglyot ejtett.²⁰ Az emír ezután vissza indult, de közben már elzárták előtte a hegyszorosokat, melyeken át hazatérhetett volna. A Darb al-Kankarūn-szorosban (Maqta' al-anfār-nak is nevezték) már várták a bizánciak, és bár harcolva bejutott a szorosba, végül kivágott fákkal elzárták az útját és sziklákat gurítottak a muszlimokra.²¹ A rend felborult, mindenki menekült, ahogy tudott, a zsákmányt és a foglyokat a bizánciak visszaszerezték, az emír is csak nehezen tudott megmenekülni, szerencséjére nem üldözték.²² Már Bölcs Leó is hasonló ke-

¹⁷ McGeer 211–214. o.

¹⁸ DV 231. o. *Ibn Hauqal* 191–192. o. ismertet egy északi, nem Kilikiából induló arab portyázó útvonalat Maiyafariqin-ből Hisn Ziyadon át Melitene vidékére.

¹⁹ *Kmoskó* I/1. 161–162. o. ismertet ezeket, köztük az akkor már elveszett Melitenét, viszont a 162–163. oldalon az al-Bakri végeket is, melyek már a bizánci terjeszkedés miatt jöttek létre. *Ibn Hauqal* szerint a Banu Habib, miután átállt a bizánciakhoz, a muszlim területek ellen indított portyákat, melyek során elfoglalták Hisn Ziyad-ot, évente rendszeresen támadták a felső-mezopotámiai városokat (Ras al-Aint, Maiyafariqint, Arzant) és elpusztították a vidéket; a területen uralkodó felfordulásról érkezett hírek bátorították fel a császárt Antiochia, Missisa, Aleppó és Tarsus megszerzésére – *Ibn Hauqal* 206. o.

²⁰ *Vasiliev, Alexandre A: Byzance et les Arabes. Vol. II. (867–959.) Part 2.: Extraits des sources arabes. Bruxelles, 1950. 124. o.* (a továbbiakban: *Vasiliev*). *Ibn Zafir* szerint a domestikost, Bardas Phokast győzte itt le.

²¹ *Vasiliev* 242. o. Dahabi szerint.

²² *Vasiliev* 96. o. Yahya ibn Said szerint 339. ġumada II-ben (950. nov. 15 – dec. 13.) volt az összecsapás, 124. o. *Ibn Zafir* szerint kettős csapda volt: először a Maqta al-Anfar-szorosban ütközött bizánci erőkbe Szaif

lepcét írt le az arab portyázók ellen, ha azok a „Tauruson innen” portyáznának: „.... rájuk kell rontanod e hegység keskeny szorosaiban, kivált ha a fáradtan hazájukba iparkodnak vissza, s esetleg marhát és jószágot, valamint martalékot visznek magukkal. Ilyenkor a nyíllövőknek és parittyásoknak bizonyos magaslatokat kell megszállaniok, s lövöldözni rájuk, ugyanakkor a lovasság által is támadásokat kell intézni ellenük, vagy, ha a szükség úgy kívánja [...] akár lesvetések, akár más műveletek segítségével, t. i. vagy a hegyoldalról legörgetett sziklák, vagy az út fatörzsekkel való eltorlaszolója és járhatatlanná tétele által” elbánhatnak a támadókkal.²³ Az ütközet jó példája a „csatározó háború” előírásainak is: mikor az ellenség már visszafelé igyekszik országába, a gyalogságot vonják össze a hegyszorosokhoz, hogy megszállják az utakat. Mikor az arabok kétnapi járásra vannak az átjáróktól, a bizánci hadvezér, miután egy jó strategost hagyott a támadók mögött, hogy az foglalkozhasson portyázóikkal, lovasaival csatlakozzon az ott [a hegyszorosokban] álló gyalogsághoz. Szállják meg a magaslatokat, biztosítsák az utakat, ahol lehetséges, a gyalogság mellé lovasokat is állítsanak. Az ellenség nem tud majd átjutni, ha megpróbálja, leverik és menekülőre veszi, hogy más útvonalon hazajuthasson. Futásának látványa olyan örömmel tölti el az embereket, hogy azt szavakkal le sem lehet írni. Ha éjszaka próbálnának átjutni, még könnyebb lesz elbánni velük, mert az még jobban kifárasztja őket. Éjjel a hátvédjüket (saka) támadja meg a gyalogság, majd a lovasság is kapcsolódjon be a harcba és az út két oldaláról könnyűcsapatok és lovasok is – így biztosan nem tudnak majd ellenállni és megsemmisítik őket az üldözés során.²⁴

A marasi csata (953)

A vereség után Szaif ad-Daula nem fogadta el a bizánciak fegyverszüneti ajánlatát és a következő évben újabb portyát vezetett ellenük. 952-ben újjáépítette Maras (Germanikeia, ma Kahramanmaras) erődjét és megverte az azt megakadályozni próbáló domes-

ad Daula, majd a Barada folyó mentén haladt tovább, de az al-Sirr magaslatnál ismét bizánciak zárták el az útját, ezért, egyik vezetőjét követve, kitért egy oldalsó útra, ám okt. 25–26. éjjelén csapatai menekülni kezdtek; 241–242. o. Dahabi szerint az út elzárása után a bizánciak az emír csapatai közé ékelődtek és először az utóvédet verték szét. Erre az emír felégette felszerelését, elvágatta a teherhordó állatok lábszárát és kevés emberével kivágta magát a csapdából. Az ütközetet említi még Miskawayh (*The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century. Ed., tr. and elucidated by H.F. Amedroz and D. S. Margoliouth. Vol. V. Oxford, 1921. 129. o. [a továbbiakban: Miskawayh]*) és Barhebraeus is (*The Chronography of Gregory Abū'l Faraj 1225–1286 the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus. Vol. I. English tr. Ernest A. Wallis Budge. London, 1932. 150. o. [a továbbiakban: Barhebraeus]*). A bizánci Skylitzes is leír egy hasonló összecsapást, de egy későbbi, 957-es eseménnyel összekötve (Byzanz wieder ein Weltreich. Das Zeitalter der Makedonischen Dynastie. Teil. I. Ende des Bilderstreites und Makedonischen Renaissance [Anfang 9. bis Mitte 10. Jahrhundert]. Nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Hans Thurn. Graz – Wien – Köln, 1983. I. 281. o. [a továbbiakban: *Skylitzes I.*]).

²³ Taktika XVIII. 69. o.

²⁴ DV 231–233. o. A helynevek azonosításához l. Tabula Imperii Byzantini 2. Friedrich Hild – Marcell Restle: Kappadokien (Kappadokia, Charsianon Sebasteia und Lykandos). Wien, 1981. (a továbbiakban: TIB 2.) 300. o. Tzamosand: ma Kuşkalesi, Kayseri-től 64 km-re keletre, uo. 281. o. Siricha: ma Çukur, Kayseri-től 49 km-re északkeletre, uo. 163. o. Charsianon: pontosan nem azonosított, Kayseri és a Kizilirmak közötti területen, uo. 88. o. Batn al-Luqān: valószínűleg a Lykos folyóhoz (Kelkit) köthető, mivel mellette volt Dazimon, a gyülekezőtábor (aplepton) is, uo. 168. o. Darb al Kankarūn: a Ceyhan (Pyramos) felső folyásánál, valahol Engizektől délre.

तिकost. 953-ban Melitene (Eskimalatya) vidékére vezetett nyári portyát, Sozopetra (Zibatra, Doğansehir) és Arka (Akçadağ) bevétele után fel is égette a várost, majd dél felé indult visszafelé, azonban a Marwān- (vagy Mauzār-) szorosban Konstantinos Phokas csapatai állták el az útját.²⁵ Az emír előreküldött dajlami gyalogsága fogságba esett és harcolva sem sikerült átjutnia, így visszafordult és útvonalat változtatott.²⁶ Az Eufrátesz egyik gázlóján átkelt Anzitenébe (Batn Hinzit, Chanzeti), melynek lakói nem örködtek, így ott is nagy pusztítást végzett, majd hazaindult. Samosatába (Samsat) érve megtudta, hogy Bardas Phokas betört Szíriába és Aleppó környékén fosztogat, erre utána indult. Dulukban (Dülük) hírt vette, hogy a domestikos már hazafelé tart foglyaival és zsákmányával. Maras környékén érte utol a bizánci sereget, melyet meg is futamított, bár állítólag csak 600 lovasa volt vele. Visszaszerezte a foglyokat és a zsákmányt, a bizánciak nagy veszteségeket szenvedtek, elesett többek között Leon Maleinos patrikios, Konstantinos Phokas pedig fogságba esett.²⁷

Az ütközet lefolyása azt mutatja, hogy a hegyvidéken, elnyúló oszlopban vonuló bizánciak éppoly sebezhetőek voltak, mint – az előző példánál láthattuk – az arab portyázók. A *De velitatione* foglalkozik az imént elmondott esethez kapcsolható lehetőségekkel is: arra figyelmeztet ugyanis, hogy ha a visszautat elzárják a támadók elől, azok megpróbálnak majd másik utat találni.²⁸ Ez a Mauzār-szorosban lezajlott összecsapás után sikerült is az emírnek: az őrszolgálat hanyagsága miatt betörhetett Anzitenébe. Az értekezés felhívja a figyelmet arra is, hogy az „örmény themák” (mint pl. Anzitene) határain, ahol az örmények végzik az őrszolgálatot, a régi szabályzatokat kell életben tartani, mivel az örmények gyakorta gyengén és gondatlanul látják el szolgálatukat. Jobb, ha inkább fizetett öröklet alkalmaznak, akiket havonta váltanak – de még így sem biztos az őrszolgálat rendes ellátása, „hiszen végül is örmények.”²⁹ Bár e sorok az ortodox Bizánc gyanakvását mutatják a monofizita örmények iránt, ez esetben bizonyos, hogy éberebb őrszolgálat megkímélhette volna a területet a támadástól és a hamdanida csapatokra is újabb vereséget mérhettek volna a Mauzār-szorosban elért részsiker után. A szíriai bizánci betörés is egy „csatározó háborús” javaslat megvalósítását mutatja: ha az ellenség bizánci területen portázik, ellentámadást lehet indítani annak földjére. Ha a támadók nagyon óvatosan járnak el, vagy a saját csapatok nem képesek csatát vállalni, egy strategos maradjon hátra a csatározások irányítására, egy másik gyalogos–lovas had pedig keljen át az ellenség földjére. Ott aztán pusztítson, égessen addig, amíg a portyázók, erről értesülve, akár vezérüket is kényszerítve, vissza nem sietnek országuk védelmére. Az értekezés korábbi példákat is közöl ehhez: egyszer Kilikia összes hadinépe lerohanta Anatolikon themát és ostrom alá vették Mistheia (Beyşehir) városát. Bölcs Leó császár a főparancsnokot, Nikephoros Phokast (a későbbi császár nagyapját) a tagmák és themák

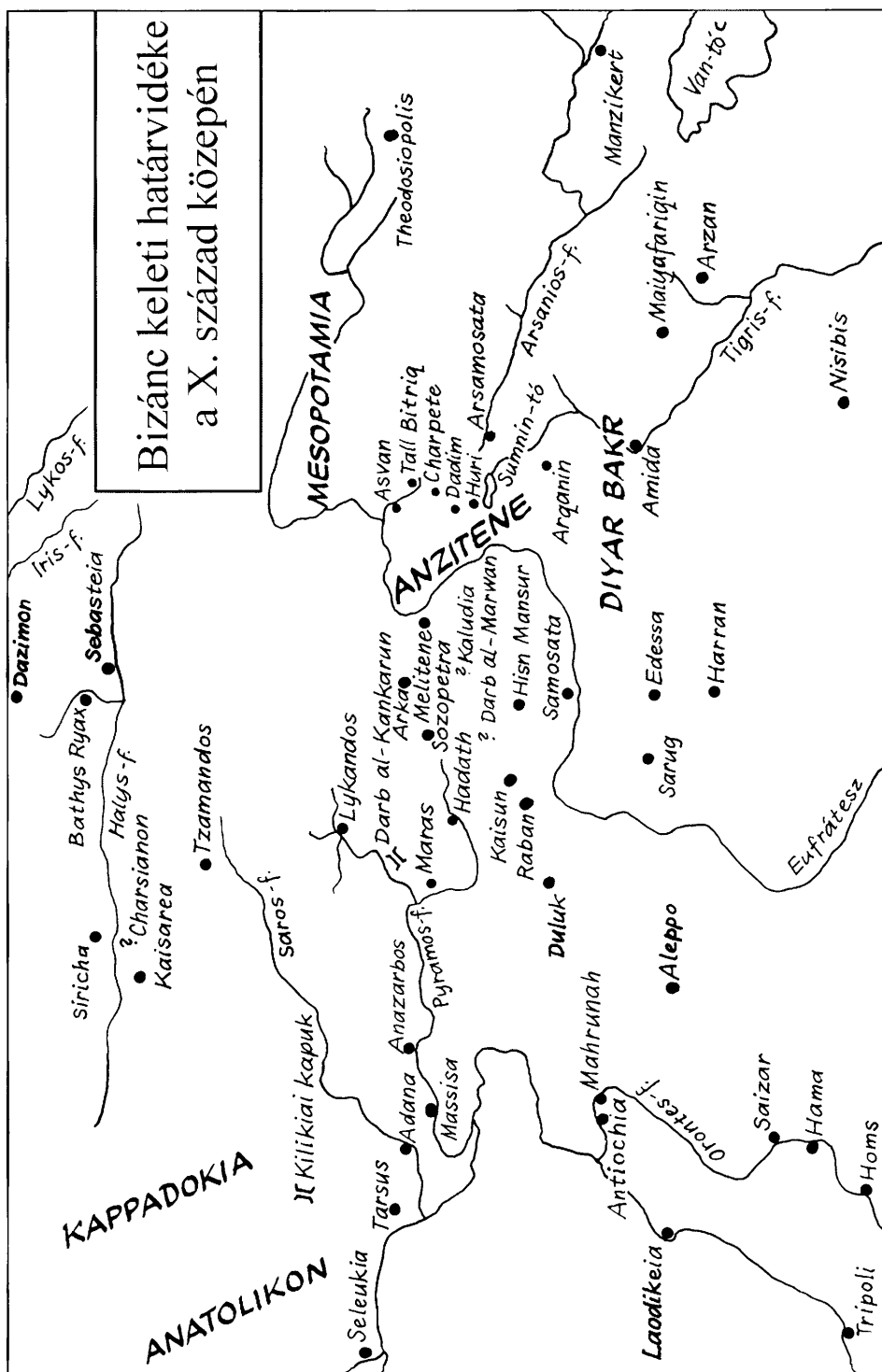
²⁵ Vasiliev 64., 181. o. A Darb al Mauzār nem azonosított szoros valahol Malatyától délre, a Yeşilyurt–Çelikhán–Adıyaman vonalon. TIB 2. 168. o.

²⁶ Vasiliev 127. o.

²⁷ Vasiliev 96., 126–127., 181. o.; Skylitzes I. 132. o. is említi Konstantinos Phokas fogságát, aki Seleukia strategosa volt. Uo. 130. o.

²⁸ DV 233. o., továbbá a 156. o. arra is felhívja a figyelmet, hogy a portyázók, ha előre értesültek érkezésükről és elzárták előlük a fő útvonalat, megpróbálhatnak más, kisebb utakon – atrapói, ahogy a határvidéken nevezik – át betörni, ezért azokat is biztosítani kell.

²⁹ DV 153. o.

csapataival elküldte, hogy törjön be Kilikiába. Anatolikon és Opsikion strategosa maradt hátra, hogy oltalmazza a várost és a vidéket. Nikephoros a Maurianos-úton át betört Adana vidékére, nagy zsákmányt szerzett, sok foglyot ejtett, a város hátramaradt őrségét megverte, a környéket letarolta. A tengerig és a Kydnos- (Tarsus Çay) folyóig folytatta a dülást, majd a zsákmányolt nyájakkal és foglyokkal együtt a Karydion-úton át sértetlenül hazatért. Az arab sereg közben értesült a bizánci támadásról, felhagyott az ostrommal és hazafelé indult, hogy megvédje Kilikiát, de elkésett, így végül sehol sem ért el semmit. Egy másik példa szerint amikor a tarsosiak a „rómaiak” földjét dúlták, Anatolikon és Kappadokia strategosa egy másik úton betörve sok kárt okozott országukban. Egy másik esetben Lykandos és a határvidéki themák parancsnoka, ahányszor csak „Ali, Hamdan fia” (Szaif ad-Daula) betört Bizáncba, mindig beütött Aleppó és Antiochia vidékére, nagy dülást tett ott, továbbá elfogta Ali férfi rokonait, híres vezéreit, sok harcosát és erődjét is kézre kerítette.³⁰ Bardas Phokas is nyilván hasonló megfontolásból tört be Szíriába, de Szaif ad-Daula időben visszatért és rajtaütött.

Tavaszi portya Anzitenében (956)

A harcok továbbra sem csitulak: 954. október 30-án a hamdanida emír tönkreverte a domestikos seregét, amikor az megpróbálta megakadályozni Hadath (Adata) erődjének újjáépítését; ugyanott a bizánciak 955-ben ismét kudarcot vallottak. Mesopotamia strategosa, Ioannes Tzimiskes gyakran betört Diyār Bakr-ba, amiért is Szaif ad-Daula úgy döntött, Anzitene területére támad. 956. április 28-án indult el Aleppóból Harrán irányába, keleti irányú vonulásával minden bizonnyal azt a hitet szándékozta kelteni a bizánciakban, hogy Diyār Bakr védelmére igyekszik. Ehelyett azonban Arqanin-ba (Erkne, Ergani) ment, majd május 10-én belépett a határthema területére, mire a strategos, aki Amida (Diyarbakir) elleni portyát tervezett, visszahúzódott. Szaif ad-Daula a Simsat (vagy Sumnin) tó (ma Hazar Gölü) mellett táborozott le, lovassága onnan kiindulva kezdte feldúlni a vidéket. Másnap az Arsanias-folyó (Murat Su) felé indult tovább és Hisn Ziyad mellett táborozott (az antik Ziata, örményeknek Charberd, görögösen Charpete, ma Harput, Elaziğ-tól északra), és a következő napon a folyó bal partján, a kormányzó székhelyével szemben fekvő Asvan-hoz vonult. Május 12-én lovassága egy részét átküldte a folyón, hogy zsákmányt és foglyokat gyűjtsenek. Közben a magával hozott, szétszedett csónakokkal és tutajokkal gyalogosaival is átkelt, felégette Tall Bitrīq-et és egy másik várost, és miután feldúlta a környéket, zsákmánnyal megrakodva tért vissza táborába. Ez a folyón túli portya nyilván meglepte a bizánciakat, hiszen az abban az évszakban még igen hideg vizű folyón való átkelés, ráadásul a tartományi székhelynél, igen merész húzás volt. Május 15-én az emír tábort bontott, felégette Huri városát és az útba eső falvakat, majd tovább vonult és 18–20-án ostrom alá vette Dadim erődjét. Május 21-én azonban, megtudva, hogy a bizánciak nagy erőket gyűjtenek, hogy elzárják előtte a hazautat, felhagyott az ostrommal. Megint a Sumnin-tó mellett vert tá-

³⁰ DV 219–221. o. az utóbbi valószínűleg Leon Phokas volt, legalábbis róla tudjuk, hogy 956-ban elfogta az emír rokonát, Abu l-Asa'ir-t. *Vasiliev* 97. o., *Skylitzes* I. 280–281. o. is említi „Apolasair” elfogását, akit Konstantinápolyban bemutatnak a diadalmenetben A DV 223/1. l. szerint az első példát Böles Leó Taktikája kétszer is említi (XI, 25.; XVII, 83.).

bort, aztán 22-én Baqsaya-szorosnál megverte a bizánci védőket, akik állítólag 4000 embert veszítettek, köztük Balantes patrikiost és más főtiszteket, valamint sok öszvért, málhásjóságot, ékszert, brokátot zsákmányolt. Ez az átjáró az Ergani-hágótól keletebbre, az Arsamosatától délre eső hegyekben van, vagyis sikerült elkerülnie a bizánci védők nagyobb csoportosítását, áttört, és május 23-án hazaérkezett Amidába.³¹ Ez a hadjárat jól mutatja a bevezetésben leírt tavaszi portya szoros menetrendjét – az emír sikere a meglepetésen és a gyorsaságon múlt, ami a portyázó harcokban döntő fontosságú volt. De ugyanúgy megerősíti a korábban az éber őrségről a felderítés fontosságáról írottakat és a hegyszorosok bezárásának, az útvonalak ellenőrzésének fontosságát. Végül pedig rámutat arra, hogy a szerencse változékonysága mennyire befolyásolhatta a hadműveleteket. Szaif ad-Daula nyári portyát is indított, melynek során feldúlta Charsianont és Sirichát, megfutamította a domestikost és több értékes foglyot szerzett.³²

Adrassos (960)

Az eddigi harcokból látható, hogy a bizánciaknak nem sok babér termett, de az öreg főparancsnok – valószínűleg 955-ben történt – leváltása után fia, Nikephoros Phokas hozzálátott, hogy átszervezze a birodalom haderejét. Ennek ugyan nem lehetett azonnali eredménye, de 957-től a hadiszerencse mintha kezdett volna elpártolni a hamdanida emírtől. 957 júniusában a domestikos elfoglalta és lerombolta Hadat erődjét, majd augusztusban megvesztegették Szaif ad-Daula gulámjait, hogy fogják el vezérüket, ha hadjáratra vonul. A dolog kitudódott, az arabok és dajlamiak lerohanták az elit katonaságot, 180-at megöltek, 200-as megcsonkítottak közülük. Ezután a nyári hadjárat elmaradt, a következő évben a pedig a bizánciak ismét növelték a nyomást a hamdanida emírség területén: Diyār Bakr-ban dúltak, elfoglalták és lerombolták Samosatát, majd Rabān mellett megverték Szaif ad-Daulát. 959-ben is folytatódtak a portyázások, de nagyobb eredmények nélkül.³³

Az új császár, II. Romanos (959–963) trónra lépése után elhatározta, hogy sereget küld Kréta szigetére, melynek élére Nikephoros Phokast állította. Az expedíciós erők jelentős részét Anatóliából vonták ki, ahol emiatt a védelem meggyengült. Szaif ad-Daula ennek kihasználására tekintélyes portyázó haddal tört be a bizánci végekre. Nagy zsákmányt és sok foglyot szerzett, feldúlta Charsianont, a védők nem tudták feltartóztatni. A császár Leon Phokast küldte Kisázsiaiba, ahol Konstantinos Maleinos, Kappadokia strategosa³⁴ és mások csapatai is csatlakoztak hozzá. A domestikos serege saját megítélése szerint is túl kicsi és gyenge volt ahhoz, hogy nyílt csatát vállaljon a túlerejű – állítólag harmincezer fős arab se-

³¹ Vasiliev 97., 127–128., 182–183. o. A hadjárat elemzéséhez l. még: Howard-Johnston, James D.: Byzantine Anzítene. In: *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*. Ed. Mitchell, Stephen. (British Archaeological Reports, International Series 156.) Oxford, 1983. 243–145., 239–290. o.

³² Vasiliev 183. o. szerint a foglyok között volt Leon strategos, Ibn Guzal, Makedonia strategosa, és egy újabb Balantes-családbéli férfi. A domestikosszal együtt Chaldia strategosát, „B.r.kil”-t is megfutamította, aki alighanem Bardas Sklerossal azonos. Seibt, Werner: *Die Skleroi: Eine prosopographische-sigillographische Studie*. Wien, 1976. 30. o.

³³ Miskawayh 183–185. o.; Vasiliev 97–98., 183–184. o.

³⁴ A DV 149. o. utóbbi, Bardas és Nikephoros Phokas mellett, a csatározó taktika eredményes alkalmazójaként említi.

reggel.³⁵ Ezért úgy döntött, inkább lesbe áll a hegyekben, hogy a kifelé vezető úton támadjon rájuk, nehéz terepen. Beszédet intézett katonáihoz, figyelmeztette őket, hogy nem mérészségre, hanem gondos tervezésre és fortélyokra van szükség a nagyszámú ellenség legyőzéséhez: kockázatos vállalkozásokkal csak saját pusztulásukba rohannának, míg átgondolt halogatással életüket menthetnék. Így hát nem a nyílt síkon fognak támadni, hanem a meredek hegyekben várakoznak, mert a váratlan rohamok megtörik majd az ellenség elbizakodottságát.³⁶ Ennek megfelelően lesbe állította embereit az út menti hegyoldalon (barlangokban, hasadékokban) és a hegyek aljában lévő bozotos, erdős részeken. Az emír serege valóban ezen az úton közlekedett zsákmánnyal és foglyokkal megrakodva, bár a tarsosi csapatok egy másik úton tértek vissza sikeresen. Szaif ad-Daulának is azt javasolták, hogy tartson velük, de ő önféjűen ment tovább a bizánciak által megszállt szoros felé.³⁷ A csapatok rendezetten haladtak, de minél jobban összeszűkült az út, annál jobban megbomlottak a soraik és mindenki úgy igyekezett előre jutni, ahogy tudott. Leon Phokas ekkor adta ki a jelet a rohamra, s a pihenten támadó bizánciak a 960. november 8-án lezajlott csatában le-mészárolták az elcsigázott arabokat. Szaif ad-Daula alig 300 emberével tudott elmenekülni, a többiek elestek vagy fogságba kerültek, a bizánciak visszaszerezték a foglyokat és a zsákmányt, és az emír lovait, fegyvereit és páncélját is megszerezték. Az emír Massisán keresztül tért vissza Aleppóba, melynek kádija, Abu'l Husain is elesett, akárcsak többen mások a környezetéből. Leó diakónus szerint még a 990-es évek elején is (amikor történeti munkáját írta) halmokban álltak a csontok a csatatéren. Skylitzes szerint annyi foglyot ejtettek a bizánciak, hogy megteltek velük a városi és falusi birtokok.³⁸ Az ütközet előtti beszéd, mellyel Leon Phokas a csapatait buzdította, párhuzamba állítható a De velitatione egyik szemelvényével: ha a leshelyen készülődnek a katonák, a hadvezér buzdítsa őket, hogy rendületlenül álljanak, mutassák meg erejüket az ellenségnek, hogy lássa, olyan férfiakkal áll szemben, akik inkább lesújtanak, mintsem hogy lesújtassanak; értesse meg, hogy az ellenség sem sebezhetetlen, továbbá mutasson rá arra is, hogy a terep, melyen harcolni fognak, számukra kedvező.³⁹ Ez az összecsapás a marasi csatánál leírt kelepce megvalósításának is jó példája.

³⁵ A létszámról I. Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche Continuateur de Sa'id ibn Bitriq. Ed. et tr. I. Kratchkovsky et A. Vasiliev. Patrologia Orientalis 18. Paris, 1924. (a továbbiakban: PO 18.) 781. o.; Miskawayh 196. o.; Barhebraeus 166. o.

³⁶ Leó diakónus 25–27. o.

³⁷ Miskawayh 196. o. Ugyanerről I. még Leonhardt, Karl: Kaiser Nicephorus II. Phokas und die Hamdaniden 960–969. Halle, 1887. 13. o., 2. l. Az ilyesmi nem vezet jóra, mutatott rá Kekaumenos 57–58. o. is – ha ellenséges országra törnek be, a visszaútra másik útjárót válasszanak, mert az ellenség igyekszik majd lezárni a hágókat, hogy majd ott verje szét a sereget. Felderítőkkal, kémekkel derítsék fel az utakat és visszafelé másfelé haladjanak, mint amerről jöttek, de ha ez nem lehetséges, akkor már a hadjárat kezdetén szállják meg az útjárókat, hogy biztonságban térhessenek vissza a portya után.

³⁸ Leó diakónus 28. o. szerint az emír úgy menekült meg, hogy aranyat szórt szét az üldöző bizánci katonák elé, akik inkább annak összegyűjtésével bajlódtak. Theophanes folytatása szerint viszont egy hitehagyott szolgálja mentette meg azzal, hogy saját lovát adta át neki. L. Žizneopisania vizantijskih carej. Prodolžatel Feofana. Izd. Podg. Ā. N. Lubarskij. Sankt-Peterburg, 1992. (a továbbiakban: Theophanes folytatója) 197–198. o.; John Skylitzes: A Synopsis of Histories (811–1057. A. D.) A provisional translation by John Wortley. Winnipeg, 2000. (a továbbiakban: Skylitzes II.) 137. o.; Miskawayh 195–196. o. szerint az emír csak 300 emberével tudott elmenekülni. Barhebraeus 166–167. o.; PO 18. 781–782. o.; Leonhardt 12–13. o.

³⁹ DV 231. o. A TIB 2. 218–219. o. szerint a csata helyszíne nem azonosítható, valahol Kilikia és Kappadokia határvidékén lehetett.

Az augsburgi vereség (955) lezárta a nyugati kalandozásokat, azonban Bizánc ellen még újabb portyák indultak a következő években. Túl sok eredményt már nem hoztak ezek a vállalkozások, de a bizánci forrásokban fennmaradt leírások alapján újabb példákat láthatunk a csatározó háborús módszerekre. Ezekről szerencsére jó magyar fordítás is rendelkezésre áll. A 959-es hadjárat leírása a következő: „Amikor a türkök szent húsvét ünnepén hadjáratot indítottak a rómaiak ellen, s a fővárosig száguldottak, minden thrák lelket zsákmányukká tettek és sok prédát szereztek, a császár tüstént küldve küldte Pothos Argyrost, a patrikiost és az őrségek domestikosát osztagával, valamint a Bukellarioi, az Opsikion és a Thrakesion hadvezérével, hogy menjenek, ahogy csak a lábuk bírja. Ezek [...] éjszaka rájuk törtek, levágták és levertek őket, zsákmányt és foglyokat szerezve. Azok pedig a nagy veszteség és vereség miatt megszágyenyülve visszatértek saját földjükre.”⁴⁰ Egy újabb, 961-re datált magyar hadjárat leírása is figyelemre méltó, melynek során a bizánciak parancsnoka a keleti harcok veteránja, Leon Phokas volt: „[...] amikor azon időben egy skytha sereg átkelt a Dunán (hunoknak nevezik a népet), minthogy Leon hadvezér nem volt képes egyenlő erővel összecsapni velük, mert a sereg megszámlálhatatlan tömegével kérkedett, míg ő maga csekély és nem harcképes katonacsapatot hozott magával, elhatározta, hogy se önmagát, se az őt követőket nem sodorja előre látható veszélybe, hanem inkább rejtve támad rá a skythákra és valami nemes és bátor tettet követve el, hírt és dicsőséget szerez magának. Miután tehát az erdőkön át titkon odalopódzott, a hunok táborát a távolból megszemlélte és tömegüket pontosan megbecsülte, éjnek éjszakáján háromfelé osztott sereggel rátört a skythákra és a hirtelen támadással a legrövidebb idő alatt olyan öldöklést vitt végbe, hogy a megszámlálhatatlan tömegből nem sokan menekültek meg.”⁴¹ A szemelvények azt mutatják, hogy itt a bizánciak Bölcs Leó Taktikájának türkök elleni előírásait alkalmazták: „Hátrányos nekik a fegyveres kézítása is és az éjjeli támadások [...]”⁴² Az éjszakai rajtaütés rendkívül hatékony módszer volt minden korban, és a De velitatione javaslatai között is szerepelt, mint a keleti határvidéken portyázó arabok elleni módszer: ha a visszavonuló portyázók letáboroznak, a gyalogságot három részre osztva támadják meg őket. Egyik részük a hátulról, a többiek balról és jobbról törjenek rájuk, a hazafelé vezető utat pedig hagyják sza-

⁴⁰ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegejtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Moravcsik Gyula*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: ÁKMTBF) 69., 70–71. o. Egyébként megtalálható: *Theophanes folytatása* 192. o.

⁴¹ ÁKMTBF 72. o., és *Leó diakónus* 24–25. o. A datálásban van némi bizonytalanság: Leó diakónus a csatát az adrassosi előtt írja le (960. november 8.) ahová a hadvezér, mint a Nyugat domestikosa, Európából érkezett, vagyis az összecsapás inkább 960 tavaszára valószínűsíthető (a magyarok tavasszal, húsvét táján szokták bizánci kalandozósaikat megkezdni, l. ÁKMTBF 61., 64., 68., 69., 70. o.). Viszont az eseményekhez közelebb alkotó *Theophanes folytatója* 198. o. (ÁKMTBF 69. o.) Adrassos és Kréta 961. márciusi visszafoglalása közé helyez egy „türk” hadjáratot, amit Marianos Argyros, Thrakia és Makedonia strategosa, a Nyugat főparancsnoka vert vissza, sok foglyot ejtve. Nem világos, hogy a két esemény azonos-e, mint ahogy az sem, hogy ki volt a Nyugat főparancsnoka abban az időszakban. Az is zavaró még, hogy Leó diakónusnál és az előző hadjáratnál is éjszakai rajtaütésről van szó és talán összekeveredett a két esemény leírása. Viszont Leon Phokas még II. Romanos nevezte ki trónra lépése után (959) a Nyugat domestikosává, bátyját; Nikephorost pedig a Keletévé (*Theophanes folytatója* 195. o.).

⁴² ÁKMTBF 21. o. A De velitatione szerzője, aki valószínűleg a Phokas-család szolgálatában álló tiszt lehetett, maga is hivatkozik a „néhai és legbölcsebb Leó császár” taktikájára: DV 219. o.

badon. Így, amikor a támadás megindul és fölfedezik, hogy az út szabad, mindannyian csak a megmenekülésre és hazajutásra gondolva, rohanvást menekülnek majd.⁴³ Föl lehet még idézni Leon Phokas csata előtti felderítésével kapcsolatban azt a részt, mely az ellenséges hadsereg megfigyeléséről és felbecsüléséről szól. Eszerint a strategos küldjön csapatot az ellenséges portyázók szemmel tartására. Ezek parancsnoka magaslatról figyelje a füstöt és a felvert port és azokból becsülje fel menetvonalukat és valószínű táborhelyüket. Ha a táborhelyet megtalálják, jelentsék a strategosnak, aki seregével, naplemente után, (sötét köpennyel a páncél felett, fegyverrel a kézben), a közelükbe húzódhat. Éjjel aztán egy vagy két helyről, két–három embert biztonságos magaslatra küldve, szemmel tarthatják a tábort. Négy, egyenként négy lovasból álló megfigyelő csoportot is előre kell vonni a tábor közelébe, éjszaka egyszer vagy kétszer váltsák fel őket, és ellenőrizték is tevékenységüket. Amikor a portyázók elindulnak, e csoportok húzódnak vissza, de ne túl messzire, és jelentsék a strategosnak, hogy mikor, melyik úton indultak el.⁴⁴ Azután a négyfős egységek húzódnak egész közel a táborhoz (előtte informálódnak az előző napi figyelőktől), hogy hallják az emberek hangját és a lovak nyertését. Ketten az előző váltásból is tartanak velük, hogy fel tudják becsülni, mennyien hagyták el a tábort. A biztonság kedvéért küldjenek ki nyolc tapasztalt, az utakat jól ismerő lovast is, hogy a tábortól mintegy fél mérföldre gondosan szemléljék meg az utakat. A nyomokból fel tudják mérni, hogy hányan hagyták el a tábort, erről tájékoztassák a követő csoport parancsnokát (turmarchest), aki a strategost értesíti, az pedig ezután, a többi parancsnokkal egyeztetve, megtámadhatja a tábort, ha elég erősnek ítéli a saját seregét.⁴⁵ Ez ismét rámutat arra, hogy az efféle hadműveleteknél mennyire fontos volt a gondos felderítés, hiszen a ritkán lakott hegyvidéken könnyen elveszíthették az ellenség nyomát, valamint arra is, hogy mennyire fontos volt a helyszínt, a terepet jól ismerő, tapasztalt emberek vezetőként alkalmazása.⁴⁶

Kisebb portyák, váltakozó sikerrel, még a 960-as évek második felében is indultak. 968-ban egy kétszáz fős csapat Konstantinápoly közelében foglyokat ejtett, de Liudprand tanúsága szerint⁴⁷ „a visszaúton vigyázatlanul keltek át egy szoroson, negyvenet elfogtak” közülük. Itt is az anatóliai határvidékkel kapcsolatos példánál látott rajtaütésről van szó.⁴⁸

A hegyvidéki terep tehát nem csak Kisásziában, hanem a Balkánon is komoly akadályt jelentett a hadakozó feleknek. Még az olyan harcos császár, mint II. Nikephoros is visszariadt a sűrű növényzettel borított, sziklás bolgár vidéktől, ahol „minden részről

⁴³ DV 235. o.

⁴⁴ DV 165–167. o.

⁴⁵ DV 191–195. o.

⁴⁶ Az arkadiopolisi csata is ide tartozik (*Leó diakónus* 101–104. o.; *ÁKMTBF* 86–89. o.), mint a színlelt menekülés alkalmazása, korábban már írtam róla. *Tóssér Márton*: Az arkadiopolisi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közlemények* 117/2 (2004) 595–608. o.

⁴⁷ *Peter Classen – Cremonai Liudprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10 században*. Budapest, 2005. 541. o.

⁴⁸ A magyarok utolsó balkáni kalandozó hadjáratairól l. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: *Székely György*, szerk.: *Bartha Antal*. I k., Budapest, 1984. 710–712. o.; *Kristó Gyula*: Az Árpád kor háborúi. Budapest, 1986. 44–45. o.; *B. Szabó János – Somogyi Győző*: Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században. Budapest, 1999. 33–34. o.

bajra baj áradt,” nehogy a rendetlenségbe jutott bizánci seregek, mint már korábban többször is, odavesszenek.⁴⁹ A X. század végére azonban, II. Basileios hadjáratai során, mégis meg kellett tanulniuk az itteni harc módjait, hogy Sámuel cár csapatait legyőzhessék. Gyakran törtek be a bolgár területekre, de az ellenfeleik sem maradtak adósok: ezt a hosszan elhúzódó háborút is a kölcsönös, portyázó hadműveletek jellemezték.

A Spercheios-folyó (997)

A bolgár támadások fő célpontja Thessalonike (Szaloniki) városa volt, ahol az örömény származású Gregorios Taronites töltötte be a kormányzó (dux) hivatalát. Sámuel cár egy kisebb haderővel a város alá vonult, csapatai nagyobb részét viszont távolabb állította lesbe. A dux fiát, Asotios-t küldte ki, hogy derítse fel a bolgárok erőit, mielőtt ő maga is kivonulna ellenük. Asotios meg is futamította a bolgárok előőrsét, de azután kelepcebe rohant és fogságba esett. Apja a megmentésére sietett, de szintén a lesben álló bolgárok közé futott és elesett. Halála híreről értesülve a császár régi bizalmasát, Nikephoros Uranost nevezte ki Thessalonikébe a Nyugat főparancsnokának.⁵⁰ Szolgálati helyére érkezvén a magistros értesült róla, hogy Sámuel cár, előző győzelmén fellelkesülve, átkelt a Tempe-völgyön és a Peneios-folyón, feldúlta Thessaliát, Boiotiát, Attikát és a Peloponnesosra is betört.⁵¹ Uranos erre az Olymposon át Larissába ment, ahol hátrahagyta a poggyászát. Így könnyebben vonult át Thessalián és az Apidanos-folyón, és erőltetett menetben a Spercheios-folyó túlsó partján rátalált a bolgár seregére. Mivel a folyó a bőséges esőzések miatt áradásban volt, az összecsapás lehetetlennek tűnt, de a főparancsnoknak sikerült alkalmas gázlót találnia, éjszaka seregével átkelt a túlpartra és lerohanta Sámuel alvó seregét. A bolgárok nagyobb része odaveszett, Sámuel és fia is sebesülten feküdt a holtak között, és csak éjszaka sikerült az Etoliai-hegyekbe jutniuk, majd Pindoson át hazatérniük. A bizánci foglyokat kiszabadították, a táborban hatalmas zsákmányt szereztek, végül Nikephoros Uranos csapataival együtt hazatért Thessalonikébe.⁵²

Az esemény jól jellemzi a balkáni portyázó hadviselést, de a bizánci katonai értekezések előírásainak párhuzamaként is jól használható. Így az előírás, hogy a hadsereg ne cipeljen magával túl sok nem harcoló személyzetet, málhásállatot és a szükségesnél több poggyászt, különösképpen érvényes a bolgárok földjén, ahol szűkek az utak, az erdős szorosok pedig nehezen járhatók. Az ilyesmi nagyon lelassítja a sereget: egyórás út akár négyórásra nyúlhat, a mély vagy mocsaras partú folyóknál, hidaknál elhúzódik az átke-

⁴⁹ *Leó diakónus* 62–63. o. az *Íliász* XVI. 111-et idézte.

⁵⁰ Des Stephanos von Taron armenische Geschichte. Aus dem altarmenischen übersetzt von *Heinrich Gelzer* und *August Burckhardt*. Leipzig, 1907. 198. o. szerint 991-ben (örömény időszámítás szerint 440-ben) a császár elfoglalta Veriay – Berroia (Veria) városát és Taron fejedelmének fiát, Grigort hagyta ott csapatokkal.

⁵¹ *The Life of Saint Nikon. Text, Translation and Commentary* by *Denis F. Sullivan*. Brooklyn, Massachusetts, 1987. 141–143. o. szerint a Korinthosi-földszoros Basileios Apokaukos védte.

⁵² *Skylitzes* II. 183–184. o.; *Histoire de Yahya ibn Sa’id d’Antioche Continuateur de Sa’id ibn Bitriq*. Ed. et. tr. *I. Kratchkovsky* et *A. Vasilev*. Patrologia Orientalis 23. Paris, 1932. (a továbbiakban: PO 23.) 446. o. szerint a győzelem után a főparancsnok 1000 fejet és 12 000 foglyot vitt Konstantinápolyba, vagyis inkább elfogták, mint lemészárolták a bolgárokat. A bizánci győzelemnek nyugaton is híre ment, Leon, Synada püspöke szerint egész Itáliában, sőt még „Galliában és Hispániában” is hallottak róla: *The correspondence of Leo Metropolitan of Synada and Syncellus*. Edited and Tr. *Vinson, Martha Pollard*. Washington D. C., 1985. 23., 102. o.

lés, és az élelem is gyorsabban elfogy.⁵³ A fosztogatástól ugyan általában tiltották a katonákat, ugyanakkor a táborban megszerezhető zsákmány ösztönzőként is szolgált számukra – és a katonai szövegek ekként is utalnak rá. Ha ellenséges portyázók táborára támadnak, éjszaka, több irányból tegyék, hadvezérük buzdítsa a könnyűfegyverzetűeket, hogy bátran vegyenek részt a közelharcban és a táborba betörve lovakat, öszvéreket és más értékes dolgokat zsákmányoljanak. Ha sikerrel járnak, a zsákmány iránti vágyukban a többi szektorban támadó bajtársaik is halálmegevetően harcolnak majd, és győznek is.⁵⁴

A Vardar-folyó (1002)

Sámuel cárnak, mint a következő esemény is mutatja, nem volt szerencséje a megáradt folyókkal. II. Basileios, miután békét kötött keleten a fátimida kalifával, újból a bolgárok ellen fordult. 1002-ben „hadjáratra indult Vidin ellen, s nyolc teljes hónapon át elidőzvéen az ostrommal, erővel bevette a várost. Amíg az ostrom miatt ott táborozott, Sámuel gyors meneteléssel váratlanul rátört Adrianupolisra, éppen Nagyboldogasszony ünnepén s a vásár napján, melyet népszokás szerint évenként szoktak tartani, s váratlan rohammal elfoglalta, s nagy zsákmányt szerezve visszatért saját területére. A császár, miután Vidint nagyon jól megerősítette, veszteség nélkül visszatért a császárvárosba, útközben pusztítván és feldúlván az útjába eső bolgár erődöket. Skoplje városához közeledve rábukkant Sámuelre, aki az Axeios folyó – melyet ma Vardarnak hívnak – túlsó partján táborozott. Bízván a folyó áradásában, hogy amikor ilyen, nem lehet átkelni rajta, ott tanyázott nyugodtan. Miután azonban az egyik katona talált egy gázlót, s a császárt átvezette rajta, Sámuel a váratlan támadástól megrémülve elmenekült, úgy, hogy hátra sem nézett, sátra és egész tábora kézre került. Skoplje városát is átadta a császárnak a Sámuel által parancsnokul odarendelt Romanos [...] Innen átkelve a császár Pernikoszhoz érkezett [...] Mikor felismerte, hogy az erődítmény nem vehető be ostrommal [...] Philippupolishoz vonult, onnan pedig tovább indulva Konstantinápolyba ment.”⁵⁵ Sámuel cár tehát a hosszan elnyúló ostromot kihasználva hajtotta végre rajtaütését a bizánci területen, aztán viszont, túlságosan bízva egy természeti akadályban, maga is egy nem várt támadás áldozata lett. Az alapos felderítés és biztosítás fontosságát is megerősíti az esemény leírása, hiszen a bolgárok, ha felderítőket küldtek volna szét a folyó mentén, felfedezhették volna a bizánciak átkelését és visszaverhették volna őket, vagy legalábbis rendezetten vonulhattak volna vissza. A bizánciak, mint mindenkor, ebben az időben is

⁵³ Dennis 287–289. o. A szóban forgó értekezés a *De re militari* (246–325. o.), mely valószínűleg II. Basileios császár számára készült a 990-es évek elején, mikor a bolgár háború megindult. (A továbbiakban: DRM.)

⁵⁴ DV 181., 237. o.

⁵⁵ ÁKMTBF 90–91. o. (*Skylitzes* II. 185–186. o.) Adrianupolis = Edirne, Philippupolis = Plovdiv. A leírás kissé problematikus: ha az ostrom nyolc hónapig tartott akkor nem sok idő maradt másféle harctevékenységre. Lehet, hogy inkább Vodená (ma Edessa) 1001-nél említett ostromáról van itt szó. ÁKMTBF 89. o.: Bodina/Vodená ostromát Thessalonikéből kiindulva könnyebben meg lehetett oldani, Vidin viszont nagyon messze esik Konstantinápolytól. Az biztos, hogy a császár bármelyik helyről kiindulva kereskezhetett a bolgárok útvonalát, de ha Vidinről van szó, nyolc hónap után már nagyon elnyúlt volna a hadjárat, ami elég komoly logisztikai problémákat okozhatott; ha pedig 1001-ről átnyúlt 1002-re, akkor a telelés problémája is felvetődik. (Nagyboldogasszony ünnepe augusztus 15. – vagyis az ostrom még az előző évben elkezdődött). Ebben az esetben viszont megint csak könnyebb lett volna a Thessalonikéhez közelebbi Vodenát ostromló sereget ellátni. *McGeer* 345. o. Vodenát ír.

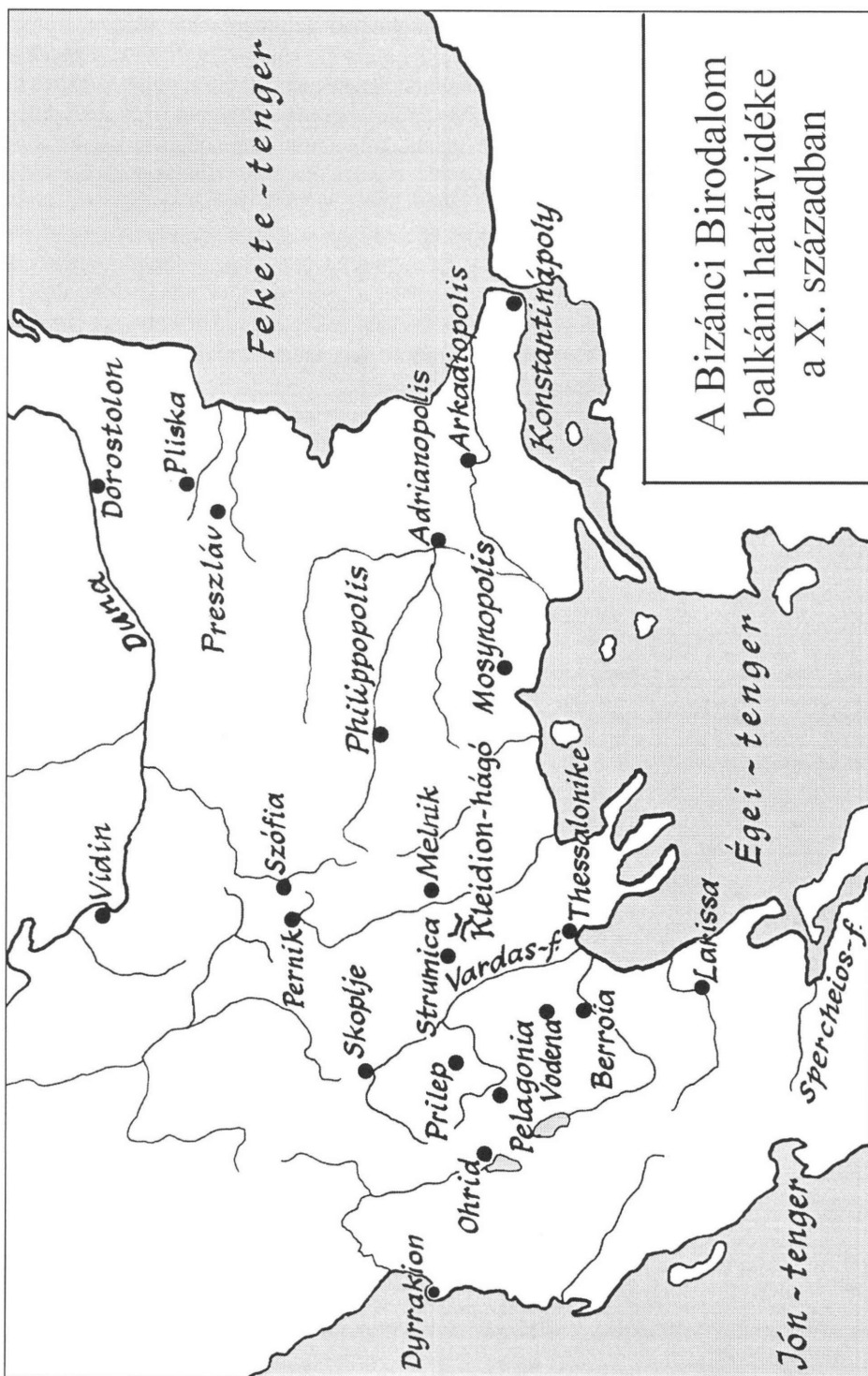
nagy hangsúlyt fektettek a vezetők (dukatores) tevékenységére, akik ellenséges területen tájékoztatással szolgálhattak arról, hogy a menet során szűk úthoz, hídhöz vagy gázlóhoz érkeznek. Így a parancsnok már előző este rendelkezhetett az átkelés rendjéről és az élen haladó lovasok mellé egy ezred (taxiarchia) gyalogságot is állíthatott, hogy azok biztossítsák a gázló túloldalát. Így az átkelést is meghatározott rendben hajthatták végre.⁵⁶ Fontos volt, hogy a vezetők tapasztalt és okos emberek legyenek, akikről tisztességesen kell gondoskodni, mert nélkülük semmit sem lehet elérni. Ne csak az utakat ismerjék – azt a legegyszerűbb paraszt is tudja – de a hegyszorosokon is vezessék át a sereget, mérjék fel és ismerjék a táborhelyek közötti távolságokat, a megfelelő táborhelyeket (bőséges vízellátással). Ismerjék részletesen az ellenséges terület topográfiáját. Legyen még a seregnél sok „chosarioi, akiket keleten trapezitai-nek hívnak,” akik állandóan járják az országot, hogy foglyokat szerezzenek, akikről az ellenség terveit megtudhatják. „A domestikosnak és a végeken lévő hadvezéreknek nemcsak a bolgárok ellen lehet kémeket alkalmazniuk, hanem a többi szomszédos nép ellen is, így Besenyőországban, Turkiában, és Oroszországban is, hogy azok szándékaiból semmi se legyen ismeretlen számukra.”⁵⁷ A folyóátkelés, a vizes területek mozgást korlátozó hatását nyugaton is kihasználták a kalandozó magyarok ellen 938-ban a szászok, de a Lech-mező utáni visszavonulás során is a folyóátkelőknél lezajlott támadások morzsolták fel a magyar sereget.

A Kleidion-hágó (1014)

II. Basileios 1014-es hadjárata a bolgárok ellen szoros értelemben véve nem volt igazán portyázó hadművelet, de sok jellemzője miatt indokolt itt tárgyalni. „A császár nem mulasztotta el, hogy minden évben betörjön Bulgáriába, feldúlván és pusztítván mindent, ami az útjába akadt. Sámuel nem tudta megvetni a lábát a szabad terepen, sem nyílt csatát [nem tudott] vívni a császárral, hanem mindenfelől szorongatva és erejét vesztve elhatározza, hogy árkokkal és védművekkel zárja el előle az utat Bulgáriába. Tudván, hogy a császár mindig az úgynevezett Kiaba Longonon és a Kleidionon szokott keresztül vonulni, úgy dönt, hogy ezen a nehéz terepen falat emel, s a császár útját elzárja. Nagy szélességben felépítve tehát a falat és válogatott emberekből álló őrséget helyezve oda,

⁵⁶ DRM 285–287. o.

⁵⁷ DRM 291–293. o. A kémekről szóló rész: ÁKMTBF 73. o. A vezetők a táborban a császár sátra közelében legyenek elszállásolva másokkal együtt, akik bírják a bizalmát (DRM 253. o.) Az említett chosarios kifejezés görög katonai műszó, „portyázó, felderítő, katona, előőr” jelentéssel – Kekaumenosnál chonsarios alakban. A szó egy korabeli bolgár szó görög átírásából (chonsa) származik, mely azonban rablással, fosztogatással kapcsolatos. Ez a kifejezés délszláv közvetítéssel terjedt észak felé: a XIII. században Szerbiában a husar alak a chosariosból származik, de a gusar, gursar, kursar alakok már a latin cursarius szóval állnak kapcsolatban. A XV. századi Magyarországon is megjelenik a kifejezés, leginkább „rác rabló” értelemben, de Mátyás király már a könnyűlovasokat jelölte vele – *Gáldi László* szerint talán lehetett az udvarában olyan görögös műveltségű humanista, aki ismerte a chosarios eredeti katonai jelentését, így teremtvé meg a huszár terminust: *Huszár* szavunk bizánci kapcsolatai. *Magyar Nyelv* XXV. (1939) 5–6. sz., 160–166. o. Továbbá még *Moravcsik Gyula*: A magyar szókincs görög elemei. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1942. 264–275. o. (273. o.); A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 2. kötet. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. Budapest 1970. 174–175. o. A magyar huszárság bizánci és balkáni előzményeiről bővebben szól majd *B. Szabó János* Új szempontok a magyarországi huszárság 1526 előtti történetéhez. A magyarországi könnyűlovaság átalakulása a XV. században című tanulmányában (várhatóan a *Hadttörténelmi Közlemények* jövő évi 2. számában).

várja a császárt. Amikor ez megérkezik, s megkísérli az áttörést, mivel a védők bátran ellenálltak és főnről eltalálván és megsebesítvén a támadókat, megsemmisítették őket, már-már lemond az áttörésről. Nikephoros Xiphias, Philippopolis akkori strategosa, aki együtt küzdött a császárral, azt tanácsolja neki, hogy maradjon továbbra is ott és szünet nélkül támadja az akadályt, míg ő maga, úgymond, elvonul és megkísérli, hátha valami eredményes és hasznos tettet hajthatna végre. Maga mellé véve embereit, elindul és megkerül egy igen magas hegyet, amely Kleidiontól délre emelkedik, s Balasitzának hívják. Ösvényeken és járatlan utakon áthaladva [...] július 29-én egyszer csak csatakiáltással és harci zajjal megjelenik hátulról a bolgárok fölött. Nem számítván erre, azok futásnak erednek. A császár is áttör az elhagyott falon és üldözőbe veszi őket. Sokan elesnek, de még többen fogságba esnek közülük, miközben Sámuelnek alig sikerül elmenekülnie a veszélyből fia segítségével, aki bátran visszaverte a rá támadókat, lóra ültette és elvezette őt a Prilapon nevű erődbe.”⁵⁸ A császár az elfogott, állítólag 15 000 bolgárt megvakíttatta és Sámuelhez küldte, aki a menetet meglátva szívrohamot kapott és október 6-án meghalt.⁵⁹

A hadjáratnak azonban ezzel még nem volt vége: Theophylaktos Botaneiates, Thessalonike kormányzója még korábban sikeresen visszavert egy bolgár támadást. A zsákmányt és a foglyokat a Kleidiont ostromló császárhoz küldte, aki annak bevétele után a Strumbitza (alighanem Strumica) közelében lévő Matrukis erődjét vette be. Ezután utasította Botaneiatest, hogy keljen át a hegyeken és égesse fel az úttorlaszokat, így tisztítsa meg számára a Thessalonikébe vezető utat. A dux el is végezte a feladatot, de a bolgárok, akik végig figyelték, mikor visszafelé igyekezett a császárhoz, kelepcét állítottak neki egy hosszú szorosban, ahol aztán felülről köveket és lövedékeket zúdítva rájuk, a sereg nagy részét, vezérével együtt megsemmisítették. A rossz hírre II. Basileios felhagyott a további előrenyomulással és miután kapitulációra bírta Melnikos (Melnik) erődjét, visszavonult Mosynopolisba (Komotinitől nyugatra). Ott értesült Sámuel haláláról október 24-én, mire azonnal Thessalonikébe vonult, ahonnan Pelagoniába (Bitola) nyomult előre, majd kiküldött csapatai elfoglalták Prilapost és Stypeiont (a Crna és a Vardar összefolyásánál, valószínűleg az antik Stobi). Azután tutajokon és felfűjt börtömlőkön átkelt a Tzernas (Crna) folyón, ahonnan Vodenába ment, majd 1015. január 9-én visszatért Thessalonikébe.⁶⁰

A hadjárat első részéről Kekaumenos is megemlékezett, amikor arról írt, hogy ha az ellenség erődtménybe húzódik, biztosan gyenge a hadereje. Felderítőket (chonsarioi) kell tehát kiküldeni, hogy átjárót találjanak az ellenséghez, ha az megvan, a katonák egy része alkalmas vezetővel vonuljon a megfelelő helyre, ahonnan éjjel tűz-, nappal füstjelet adjon. Amint az ellenséggel szemben maradt csapatok vezére észreveszi azok megindulását, azonnal támadjon – így fogta el a bíborbanszületett Basileios császár Samuel 14 000 bolgárját Zagoriánál.⁶¹ A bizánciak tevékenysége ismét példát ad értekezéseik előírásainak alkalmazásáról a hegyszorosok biztosításáról vagy megszerzéséről. A nehéz

⁵⁸ ÁKMTBF 91–92. o.; *Skylitzes* II. 187. o. A Balasitza – ma Belasica – hegység a görög–macedón–bolgár határon, Prilapon = Prilep. Kleidion: Petrics és Strumica között.

⁵⁹ *Skylitzes* II. 187. o.

⁶⁰ *Skylitzes* II. 188. o.

⁶¹ *Kekaumenos* 45–46. o. A bolgárok létszáma sem itt, sem *Skylitzes*-nél nem megbízható.

terepet lehetőleg előre szállják meg gyalogosokkal, akik mellé tapasztalt vezetőket osztanak be és a terepet jobban ismerő nyugati csapatokat. Ha biztosították az utat, megindulhat a menet, de a lovasok előtt két taxiarchia vonuljon bárdal és más eszközökkel felszerelve, hogy megtisztítsák az utat. Ha az út szűkül, annak biztosítására hagyjanak hátra gyalogosokat, amíg a sereg át nem vonul, a biztosító egységek nem hagyhatják el a helyüket.⁶² Amennyiben az ellenség már megszállta az útba eső szorost, jobb, ha inkább egy másik, akadálymentes hágót választanak, még ha 3–4 napnyira van is. De ha nem lehet, erős gyalogos egységeket küldjenek két oldalról az utat megszálló csapatok oldalába és hátába és tisztítsák meg az átjárót. Visszatérőben is legyenek óvatosak, mert az ellenség olyankor már igyekszik megszállni az utakat.⁶³ Az átkeléshez használt bőröket Bīborbanszületett Konstantin is említi, hogy minden egyes bandonnak rendelkeznie kellett ilyenekkel.⁶⁴ A bizánciak rugalmasságát – vagy legalábbis a császár elszántságát – mutatja az, hogy a Sámuel halálhírére még téli hadjáratra is vállalkoztak, alighanem azért, hogy kihasználják az uralkodóváltást.⁶⁵ Ez utóbbi végül is nem ért eredményt, a bolgár háború, további kemény harcokkal, 1018-ig elhúzódott.

*

A 960-as években Nikephoros Phokas fokozatosan felörölte az aleppói hamdanida emírség erejét, így Bizánc megszerezte Észak-Szíriát Tripoli előteréig. Ezzel azonban újfajta határvidéki problémával kellett szembenéznük: a beduinok támadásaival, akik a szárazabb belső területeken éltek és gyakran fosztogatták a földművelő vidékeket. Szaif ad-Daula kordában tartotta őket, de halála (967) után utódainak tekintélye, az emírség területével együtt, jócskán megfogyatkozott. Aleppó lényegében egyfajta ütközőterületté vált Bizánc, a Fatimida kalifátus és a beduinok között, és Antiochia környékét védte a nomádok portyáitól. Előfordulhatott viszont olyan nagyarányú megmozdulás is, amely már a bizánci helytartók csapatainak igénybevételét indokolta – főleg, ha a helyi muszlim lakosságot is lázadásra bírták. Ilyen problémával kellett szembenéznie Nikephoros Uranosnak, aki 999 óta Antiochia kormányzója volt. 1005-ben egy al-Asfar nevű dervis fellázította a beduinokat és a muszlim parasztokat a határvidékeken, és betört Šaizarba (Sezer), ahol 999 óta bizánci szolgálatban örmény katonaság állt.⁶⁶ Ezután egy kisebb bizánci csapatot megfutamítottak, majd Antiochia felé vonult, de Mahrunah mellett Pegasios (Bigas) patrikios vereséget mért rá. A felkelők ezután az Eufráteszen túlra hú-

⁶² DRM 293–295. o.

⁶³ DRM 295–303. o.

⁶⁴ *Constantine Porphyrogenitus: Three Treatises on Imperial Military Expeditions.* Ed., English Tr. and Commentary by John F. Haldon. Wien, 1990. 136–137. o. A börtömlők felhasználása a folyóátkelésnél gyakran előfordul a nomád népeknél is, l. *Felföldi Szabolcs: A nomád hadviselés egyik jellegzetes problémája: a folyón való átkelés.* In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9–10. Szerk. Balogh László, Keller László. Budapest 2004. 83–84. o.

⁶⁵ *Fourteen Byzantine Rulers. The Chronographia of Michael Psellus.* Tr. with an Introduction by E. R. A. Sewter. New Haven, 1966. 46. o. szerint a császár nem tavasz elejétől nyár végéig vonult hadjáratra, hanem addig, míg el nem érte célját. Whittow 387–388. o. is kétségbe vonja az 1014-es hadjárat döntő bizánci győzelemként értékelését.

⁶⁶ PO 23. 457–458., 466. o.

zódta a jól megerősített Kafar Azunba. Uranos utánuk vonult a csapataival, huszonnyolc napi ostrom után elfoglalta a várost. Nagy zsákmányt és állítólag 12 000 foglyot ejtett, al-Asfar azonban elmenekült. Közben viszont a Banu Numair és a Banu Kilab beduin törzsek is összegyűltek és Waththab ibn Ġa'far, Saruġ (Sürüġ) urának vezetésével a bizánciak ellen vonultak. A magistros azonban legyőzte őket és tovább üldözte al-Asfart, akitől Waththab már megszabadult volna, de attól tartott, hogy ha átadja a bizánciaknak, a muszlimok ellene kelnének fel. Végül Aleppó ura közvetített a két fél között azzal a kikötéssel, hogy városa fellegvárában zárja el al-Asfart élete végéig. 1007 április–május folyamán ez meg is történt, így helyreállt a nyugalom a szíriai határvidéken.⁶⁷

Mint látható, itt nem is a terep, vagy az éghajlat volt az, ami leginkább kiszámíthatatlanná tette a harcok kimenetelét, hanem az, hogy muszlim közegben kellett folytatni a hadműveleteket. A helyi beduin lakosság felingerlése a „hitetlenek” ellen könnyen megnövelte a potenciális ellenfelek számát, akiket viszont a pusztaságban nehéz lett volna üldözni – ilyesmire korábban Szaif ad-Daula jórészt szintén beduinokból álló serege kiválóan megfelelt. A bizánciak nehezkesebbek voltak az ilyen feladatokra, de a beduinok számára menedéket nyújtó települések, mezőgazdasági területek feldúlását meg tudták oldani. Az ilyen megtorló hadműveletek viszont könnyen felkorbácsolhatták a muszlimok Bizánc-ellenes érzéseit, ami kiszélesíthette a konfliktust, ahogy ebben az esetben is történt. Nikephoros Uranos saját Taktikájában⁶⁸ is figyelmeztet arra, hogy ha a bizánciak ostrom alá vesznek egy erődöt, annak élelemhiánytól sújtott lakói Szíria belső területéről kérnek majd segítséget az igazhívóktól, ecsetelve milyen káruk származna a „szaracénoknak” abból, ha elesne. Erre testvéreik a hitük védelmére adományokat gyűjtenek, főleg pénzt, hogy élelmet tudjanak küldeni az ostromlottaknak.⁶⁹ Látható, hogy Kafar Azun esetében jóval több is történt, hiszen a beduinok nagyobb katonai erőt tudtak összegyűjteni, mikor híre ment a bizánci támadásnak. A katonai erő felhasználhatósága viszont korlátozott volt, hiszen a bizánciak nem tudták a sivatagba is üldözni a beduinokat – így a „hamis Mahdit” végül csak egyezkedés útján lehetett kiiktatni.⁷⁰

A portyázó háború a X. századi bizánci határokon is mozgékony, könnyűfegyverzetű csapatok tevékenységéről szólt. Ennek során a portyázók rendszeresen törtek be az ellenséges területre, de nem csak zsákmányszerzés végett, hanem információkért, vagy megelőző céllal, hogy a felvonulási terület feldúlásával előzzék meg az esedékes támadást. Az ilyen „kisháború” alapelvei az események alapján könnyen meghatározhatók: kémkedés vagy felderítés útján híreket kell szerezni az ellenfél terveiről, előkészületeiről. A támadókat folyamatosan szemmel kell tartani, ezért már a határvidéki átjáróknál őrszolgálatot kell fenntartani, illetve a saját területen portyázó csapatokat éjjel-nappal figyelni kell lovas felderítőkkal. A portyázók nyomában kell járni, még ha kisebb erőkkel is, hogy a vidék feldúlását megakadályozzák, a lakosságot pedig a riasztáskor menedékekbe

⁶⁷ PO 23. 466–467. o.; *Skylitzes* II. 185. o. is megemlékezik a numerita és az ataphita arabok dúlásáról, akiket végül két vagy három csata után békére szorítottak.

⁶⁸ *McGeer* 88–163. o.

⁶⁹ *McGeer* 155. o.

⁷⁰ Az események elemzéséhez l. még: *Cappel, Andrew J.*: The Byzantine Response to the 'Arab (10th–11th Centuries) *Byzantinische Forschungen* 20 (1994) 113–132. o. (119–120. o.); *Felix, Wolfgang*: Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert. Wien, 1981. 50–54. o.

kell juttatni. Mivel ez a „kisháború” nem a reguláris taktika alapján működött, a csapatok fegyelme is ingatagabb volt, nyilván ezért is törekedtek elsősorban a lesvetésre, rajtaütésre, nem pedig nyílt csatára. Ezek végrehajtásához az ellenség mozgásának folyamatos figyelése mellett a kiváló helyismeret volt szükséges, mind az anatóliai, mind a balkáni határvidéken, hiszen a portyázó seregekkel a legkönnyebben azok visszatérésekor, a hegyszorosokban felállított kelepcekben lehetett elbánni. Fordított esetben mindennek a bizánciak is ki voltak téve ellenséges területen, így felderítőik, vezetőik szerepe még inkább felértékelődött, hiszen a terep – hegyvidék, folyók, mocsarak, stb. – komoly befolyást gyakorolt a harcok menetére.

RAIDS ON THE BORDERS OF THE BYZANTINE EMPIRE IN THE 10TH CENTURY

Summary

The author discusses the armed conflicts on the eastern (Anatolian) and western (Balkan) borders of the Byzantine Empire in the 10th century. The theoretical background to the subject is provided by *De velitatione* from the 10th century, *Strategikon* by Kekaumenos from the 11th century, and descriptions from Byzantine, Arab and Syrian sources. The first chapter deals with the raids of Saif ad-Daula, Emir of Aleppo, between 950 and 960, with the primary aim of demonstrating the regulations of *De velitatione* concerning the laying of traps in mountain passes. Subsequently, on the basis of the same source, the study gives account of how the last Hungarian campaigns were repelled in the 960s. After that, certain details of the fights against the Bulgarians at the turn of the 10th and 11th centuries are being introduced, pointing to the importance of traps, as well as protection on the march in forested and mountainous terrain. To interpret these engagements, certain selections are quoted by the author from *Tactics* by Nikephoros Uranos. Finally, through an example from the early 11th century, the study illustrates the difficulties of fighting against the Bedouins on the new Syrian border of the Empire. The abovementioned events are very demonstrative of the warfare of the 10th century and the Middle Ages in general. Campaigns were launched with the primary aim of looting and destroying the enemy's territory, instead of fighting open battles or conquering the land. The engagements, mostly the results of ambushes, were fought by mobile troops with light armour. Consequently, reconnaissance and protection on the march were extremely important.

Márton Tösér

INCURSIONS MILITAIRES AUX FRONTIÈRES BYZANTINES AU 10^E SIÈCLE

Résumé

L'étude traite les combats frontaliers du 10e siècle aux confins orientaux (Anatolie) et occidentaux (Balkans) de Byzance sur la base de *De velitatione* du 10e siècle et de *Strategikon* de Kekaumenos du 11e siècle ainsi que de descriptions des sources byzantines, arabes et syriennes. La première partie examine les incursions de l'émir d'Alep Sayf al-Daula menées entre 950 et 960, en présentant surtout les embuscades montées dans des gorges selon les consignes de *De velitatione*. Ce sera suivi de la présentation de la manière de parer aux dernières incursions hongroises lancées dans les années 960, selon les recommandations de ce même essai. Viendront après, quelques événements des combats menés contre les Bulgares au tournant des 10e et 11e siècles qui illustrent, outre l'importance des embuscades, celle de la couverture de la marche. La présentation d'extraits de la *Tactique* de Nicéphore Ouranos permettra d'interpréter ces combats. Pour finir, l'étude présentera, à travers un exemple du début du 11e siècle, les difficultés de lutter contre les bédouins dans les nouvelles régions frontalières syriennes de l'empire. Ces événements illustrent bien la stratégie du 10e siècle (mais aussi médiévale). Les campagnes visaient surtout à piller et à dévaster le territoire ennemi et non pas à le conquérir ou à s'impliquer dans une bataille ouverte. Il s'agit donc des actions menées par des unités légères mobiles sous forme d'attaque surprise et d'embuscade. Ainsi la reconnaissance et la couverture de la marche ont une importance primordiale.

STREIFZUGKÄMPFE AN DER BYZANTINISCHEN GRENZE IM 10. JAHRHUNDERT

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit den Kämpfen im 10. Jahrhundert in den östlichen (anatolischen) und westlichen (balkanischen) Gebieten an der Grenze von Byzanz. Die theoretische Grundlage hierzu liefern die Werke *De velitatione* aus dem 10. Jahrhundert und *Strategikon* von Kekaumenos aus dem 11. Jahrhundert, sowie die Beschreibungen der byzantinischen, arabischen und syrischen Quellen. Der erste Teil beschäftigt sich mit den Streifzügen des Emirs von Aleppo, Saif ad-Daula, zwischen 950 und 960 und stellt in erster Linie die Vorschriften des Werkes *De velitatione* mit der Vorstellung der in den Gebirgspässen aufgestellten Fallen vor. Danach folgt die Beschreibung der Abwehr der in den 960er Jahren eingeleiteten letzten ungarischen Feldzüge auf Grund der Vorschläge derselben Abhandlung. Im Anschluss daran folgen einige Ereignisse der an der Wende des 10-11. Jahrhunderts gegen die Bulgaren geführten Kämpfe, die neben den Fallen auch auf die Wichtigkeit der Marschsicherung im waldig-gebirgigen Gelände hinweisen. Die Studie stellt an dieser Stelle einzelne Auszüge der Taktik von Nikephoros Uranos zur Interpretierung der Kämpfe vor. Schließlich stellt sie mit einem Beispiel vom Anfang des 11. Jahrhunderts die Schwierigkeiten des Kampfes gegen die Beduinen im neuen, syrischen Grenzgebiet des Reiches vor. Diese Ereignisse legen die Kriegsführung im 10. Jahrhundert (aber auch im Mittelalter allgemein) gut dar. Die Feldzüge richteten sich in erster Linie auf die Plünderung und Verwüstung der gegnerischen Gebiete, nicht so sehr auf offene Schlachten oder Eroberungen. Es ging hierbei um Tätigkeiten mit beweglichen, leichten Truppen; der Kampf erfolgte zumeist in Form von Anfällen aus dem Hinterhalte und von Überfällen. Deshalb war die Wichtigkeit der Aufklärung, genauso, wie der Marschsicherung besonders groß.

Янош Б. Сабо

БИТВЫ ЭПОХИ АРПАДОВ В ЗЕРКАЛЕ ВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ
СТЕПНЫМИ НАРОДАМИ.

Резюме

Статья посвящена боям в пограничных провинциях X столетия в оконечных западных (балканских) и восточных (анатолийских) провинциях Византийской империи. Теоретической основой для этого служит труд *De velitatione* X века и *Strategikon* Кекауменоса XI века, а также описания, которые содержатся в византийских, арабских, сирийских источниках. Первая часть работы исследует рейдовые походы эмира Алеппо Саиф ад Даула в период 950–960 гг. И прежде всего дает обзор предписаний *De velitatione*, показывая западни, которые устраивались в горных ущельях. Затем следует описание отражений последних венгерских походов на основании предписаний тех же самых рекомендаций. Затем следует описание боев, которые велись против болгар, и некоторых событий, указывавших на важность обеспечения марша на горно-лесистой местности, где устанавливались ловушки. В целях осмысления излагаемого автор дает отдельные описания и выдержки из Тактики Никифора Ураноса. И в заключение приводит в виде иллюстраций примеры борьбы с бедуинами периода начала XI века в новых сирийских пограничных провинциях империи, показывая трудности проводившихся там боев. Эти события хорошо иллюстрируют ведение военных действий в X веке (да и вообще в средневековье). Боевые походы были направлены прежде всего на ограбление и разорение территорий противника, а не на ведение открытого сражения или завоевание территории. Речь идет в первую очередь о боевых действиях подвижных, легких войск, которые велись в форме устройства засады, застижения противника врасплох. Именно поэтому высоко подчеркивается роль разведки, а также обеспечение марша.